

Танымда логикалық және интуитивті білімнің арақатынасы

Аңдатпа. Мақалада танымдық процестің қажетті құралы болып табылатын классикалық логика мен интуицияның философиялық мәселелері зерттеуге алынған. Логика ғылымының философия тарихында алатын орны мен маңыздылығына, логика мен интуицияның байланысына, олардың танымдық қызметтегі рөліне мән берілген.

Қазіргі заманғы ғылыми таным мәселелерінде шығармашылықтың мәнділігі мен атқаратын міндеттері талқыланып, оның кезеңдері зерделенген. Шығармашылық пен интуицияның арақатынасы зерттелген.

Ғылыми мәселелерде дискурсивті ойлаудың жеткіліксіз болатындығы, интуитивті ойлаудың эвристикалық білім формасы ретінде жаңа идеяларды тудыру мәселелері талданған. Сонымен бірге, гносеология тарихында философтардың интуицияға берген анықтамаларына талдау жасалынған. Зияткерлік интуицияға классификация келтірілген. Логика мен интуиция антипод ретінде емес, керісінше бір-бірімен тығыз байланысты, бір-бірін қолдайтын және толықтыратын білім, ойлау формасы болып табылатындығы тұжырымдалған.

Түйін сөздер: логика; интуиция; таным; шығармашылық; дискурсивті ойлау; интуитивті ойлау.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7255-2020-133-4-71-76>

«Егер, абсолютті қисынды болсақ,
ешқандай жаңалық аша алмаймыз».

А. Эйнштейн

Кіріспе. Жаңа заман дәуірі ғылымның мәртебесін өзгертіп, әлеуметтік өзгерістер мен дамудың қажетті факторы ретінде анықтаған болатын. Ғылымның пайда болуы мен дамуы рационалдық танымның қалыптасуымен тікелей байланысты болып табылады. Бұл таным деңгейінің ерекшелігі ежелгі антикалық философияның зерттеу пәні болған еді. Мұндай қызығушылықтың нәтижесінде логика дұрыс ойлаудың формалары мен заңдылықтары туралы жеке ғылым ретінде қалыптасты. Осылайша, Аристотель логиканың негізін қалап, адам

шындықты тани алатын құралдар мен әдістер жүйесін жасады. Аристотельдің логикасы классикалық немесе дәстүрлі мәртебеге ие болды және ұзақ уақыт бойы адам танымының механизмдерін түсіндірудің жалғыз дұрыс әдісі болып саналды.

XIX ғасырда жағдай түбегейлі өзгерді, бұған әсер еткен жаратылыстану мен ғылыми білімнің революциялық жаңа деңгейге шығуы еді. Ал пайда болған мәселерді шешуге формальды логика стандарттары сәйкес келмеді, сондықтан жаңа негіздемелер мен жаңа әдістеме қажет болды. Біздің таным

нәтижелерінің деңгейінде объективті және субъективті арақатынас туралы сұрақтарға жауап беруге классикалық логика шектеулі болды. Әрине, бұл ақиқат мәселесімен байланысты болды. Ал ақиқат барлық ғылымдар үшін танымның түпкі мақсаты болып табылды.

Адамның шығармашылық қабілеттерінің табиғатын зерттеуге байланысты туындаған сұрақтар аса маңызды мәселеге айналды. Әсіресе, адамның зияткерлік қызметі саласында классикалық логикада сипатталған алгоритмдер жеткіліксіз болды. Шығармашылық процестің міндетті шарты болып табылатын интуиция классикалық логика жүйесінен тыс еді.

Талқылау. Жаңа заман дәуірінде интуиция мәселесін көптеген философтар зерттеген: эмпиризм өкілдері (Т.Гоббс, Дж.Локк) және рационалистер (Р.Декарт, Б. Спиноза). Егер эмпириктер «интуиция» терминін (латын тілінен шыққан *intuitus* – бақылау, көру – яғни көру арқылы қабылдау) сезімдік таным формасы ретінде түсіндірсе, рационалистер мүлдем басқа түсінік берді [1]. Мысалы, Рене Декарт схоластикалық және аристотельдік идеяларды қатты сынға алып, интуицияны анық және зейінді ақыл ұғымы ретінде анықтап аралық дәлелдемелерсіз ақыл-ойдың ақиқатты тікелей көру қабілетімен байланыстырды [2]. Интуитивті білім өзін-өзі айқындайтын, анық болып табылады. Интуиция – адамның ақыл-ойының туа біткен қабілеті [3].

Неміс классикалық философиясының өкілі И. Канттың ойынша интуиция рефлексиямен қатар танымның маңызды құралы болып табылады, және интуициясыз шындыққа сәйкес келетін білім алу мүмкін емес. И. Кант бойынша интуиция заттарды түсіну үшін бастапқы тікелей ұғым болып табылады. Ол интуицияны түйсік арқылы танылатын эмпирикалық және априорлы шындықты танытын универсалийлердің таза интуициясы деп жіктеген.

Г. Гегель бойынша интуиция – сезімдік қабылдау түріндегі таным. Ол «сөзсіз күмәнсіз», «күн сияқты айқын, тек сезімдік»

білім береді. Интуитивтік танымның негізінде сезімталдық жатқанын атап өткен [4].

Өмір философиясының өкілі, интуитивизм бағытының негізін салушы А. Бергсон интуиция мәселесені аса мән беріп, оны әлем мен уақыттың тұтастығын түсіну тәсілі ретінде қарастырды. Ол үшін интуиция дегеніміз – адамның өз ішкі жан дүниесін тануы, ол арқылы тұлға болмыспен үйлесімділігін, біртұтастығын, өзін уақыт ағымында екендігін сезінеді. А. Бергсон интуицияны заңдарға бағынбайтын, ерекше рухани күш болып табылатын шығармашылық процесспен байланыстырды. Өйткені, тек қана адамның шығармашылық қызметі, оны тұлға ретінде анықтайды. Интуиция – бұл инстинкт, ол мінез-құлықты анықтайтын форма ретінде алдын-ала оқытусыз тікелей пайда болады [5].

Аналитикалық психологияның өкілі К.Г. Юнг интуицияны логикаға дейінгі даму сатысын мінездейтін бейнелі пәндік ойлау ретінде қарастыра отырып, адамның жасы қосылған сайын, интуицияның рөлі біршама төмендеп, ойдаудың әлеуметтік типі логиканың мәні артатынын айтып кеткен. Ол интуицияны ойлау мен сезім рационалды ретінде өсетін аналық негіз деп атады.

Қазіргі заманғы гносеологияның негізгі мәселелерінің бірі адамның шығармашылық қызметінің табиғаты мен механизмдерін анықтаумен байланысты. Бұл мәселені шешу шығармашылықтың қажет алгоритмдері ретінде логика мен интуицияның арақатынас ерекшеліктерін айқындауды талап етеді. Ғылыми таным процессін зерттеу ғылыми-зерттеушілік ойлаудың күрделілігін анықтауға мүмкіндік берді: бір жағынан, ол логиканың қатаң талаптарын қанағаттандыруы керек, екінші жағынан, оның барлық кезеңдері формальды-логикалық заңдардың стандартына сәйкес келмейді. Бұл заңдар пайымдау мен олардың элементтері арасындағы қатаң анықталған қатынастарды көрсетеді. Бірақ, ғылыми таным әрқашан осындай заңдарға ғана емес, сонымен бірге ықтималды пайымдау принциптерін де қолданады, олар кез-келген мәселелерді міндетті түрде шешуге кепілдік бермейді,

бірақ нақты нәтиже анықталғанға дейін іздеу әрекеттерін жүзеге асыруды қамтамасыз етеді. Интуиция танымдық қызметінің элементі ретінде логикаға қарама-қарсы келмейді, өйткені сайып келгенде, ол да оның қағидалары мен заңдарына сүйенеді. Ғылыми зерттеу нақты дәлелдемелерді талап етеді, бірақ жаңа идеялар мен болжамдар жасауға мүмкіндік беретін интуитивті шешімдерді қолданбау мүмкін емес.

Таным процесі және оның нәтижелері бастапқы ақпараттың сипатымен және логикада қабылданған осы ақпаратты өңдеу алгоритмдерімен ғана емес, сонымен қатар осы ақпаратты өңдейтін, түрлендіретін тұлғаның ерекшеліктерімен де анықталады. Интуиция және оның механизмдері таным субъектісінің тұлғалық ерекшеліктеріне тәуелді, содықтан оны танып білу күрделі болып табылады. Көбінесе интуицияны адамның эвристикалық ерекшеліктерімен байланыстырады, бұл оның компоненттері арасында қатаң себеп-салдарлық байланыс орнату мүмкін еместігін білдіреді. Бірақ кез-келген ғылыми болжам түбінде логикалық негіздеуді қажет етеді. Бұл жағдайда ойлау процесі кері тәртіпте жүзеге асырылады: соңғы нәтижеден аргументтерге және оны негіздейтін дәлелдемелерге дейін. Логика мен интуиция тұтас таным процесінің бір-бірін толықтыратын екі жағы екендігі күмәнсіз. Ғылыми таным қызметінде логикалық ой қорытындылар мен интуитивтік болжамдар үнемі ауысып, бір-бірін толықтырып, үйлесімде болады. Бұл тұрғыда логикалық және интуитивті білімді жеке қарастыру мүмкін емес. Логикалық дәлелдемелермен бекітілмеген интуитивті қадамдардан ақиқатты теория шықпайды. Таза интуитивті таным ұғымы метафизика саласына қатысты болуы мүмкін, бірақ оны ғылымға бейімдеу аса күрделі болып табылады. Екінші жағынан, тек логикалық қорытындыларға негізделген білім айтарлықтай прогреске әкелуі екіталай, өйткені түбегейлі жаңа идеялар мен тұжырымдамаларды құру үшін шығармашылық компонент қажет.

1926 жылы ағылшын психологы Грэм Уоллес «Ойлау өнері» кітабында кез-келген

шығармашылық процесстің төрт кезеңдерін анықтады:

1. Дайындық кезеңі, оның барысында алға қойылған міндеттер мен оны шешудің мүмкін жолдары қарастырылады;
2. Идеяның инкубациясы кезеңі, шешім қабылдаудан уақытша бас тарту және басқа сұрақтарға ауысу;
3. Инсайт кезеңі, мақсат етіп қойған мәселенің мәнін интуитивті түсіну;
4. Тексеру кезеңі, нәтижені сынау және іске асыру [6].

Шығармашылық процесстің жоғарыда аталған кезеңдері логикалық – рационалды ережелер (бірінші, төртінші) және интуитивті шешімдердің (екінші, үшінші) үйлесімі екенін атап өткен жөн.

Аргентикалық философ М.Бунге зияткерлік интуицияға ерекше назар аударатырып, былай деп жазды: «Жалғыз ғана логика ешкімді жаңа идеяларға жетелей алмайды, өйткені бір грамматика ешкімді өлең шығаруға, ал үйлесімділік теориясы симфония құруға шабыт бере алмаған. Логика, грамматика және музыка теориясы формальды қателіктер мен сәйкес ойларды анықтауға мүмкіндік береді, бірақ олар бізге «субстанциялар – бақытты идеялар, жаңа көзқарастарды» бермейді. Ғылымда интуиция арқылы жаңалық ашқан көптеген ғалымдар бар: Архимед, Ньютон, Броун, Кекуле және т.б.».

М. Бунге интуицияның төмендегідей жіктелуін ұсынған:

- Интуиция қабылдау ретінде. Мұнда интуиция белгі немесе затты оның мазмұнымен жылдам сәйкестендірудің талдау қабілеті болып табылады.
- Интуиция қиял ретінде. Метафораларды ұсыну және қалыптастыру қабілеті. Метафора тиімді эвристикалық құрал болып табылады. Шығармашылық қиял танымның қажетті элементі ретінде әрекет етеді, өйткені логикаға ғана сүйеніп жаңа идеяларды тудыру мүмкін емес.
- Интуиция ақыл-парасат ретінде. Мұнда интуиция жедел ой қорытындылар түріндегі синтетикалық қабілет. Бұл

«аргументтердің ұзын тізбегін» қысқартатын және аралық байланыстарсыз біріктіретін картезиандық интуиция. Бұл интуиция логикалық байланыстың синтетикалық апперцепциясына қол жеткізуге мүмкіндік береді.

– Интуиция практикалық даналық формасындағы бағалау ретінде. Парасатты пайымдау, алғырлық және терең ой: мәселенің маңыздылығын тез және дұрыс бағалай білу, теорияның ақиқаттылығы, әдістің қолданылуы мен сенімділігі және әрекеттің пайдалылығы. Мұнда интуиция қалыпты ойлау тәсілі ретінде [7].

М.Бунге ұсынған классификация гносеологиялық мәселелерге негізделген: қабылдау, қиял, ақыл-парасат, даналық. Алайда, оның талдауында онтологиялық мазмұн ескерілмеген. Интуиция бағытталған объектінің онтологиялық мәртебесін ескере отырып, оны дәлірек жіктеу қажет. Интуицияны эпистемологиялық тұрғыдан ғана емес, сонымен бірге оның онтологиялық мәселесін де қарастыруға болады. Интуицияны жіктеу мәселесі тұтастай алғанда күрделі болып табылады. Өйткені жіктеу пәні формальды классификация ережелеріне бағынбайды.

Күнделікті өмірде логика мен интуицияны антиподтар ретінде қарастырылады. Осы өлшемге байланысты адамдарды да екі топқа бөліп жатады: рационалистер мен интуитивистер. Ғылыми танымда да,

күнделікті өмірде де логика мен интуицияны диалектиканың қарама-қарсылықтың бірлігі мен күресі заңы ретінде қарастыру дұрыс емес. Олар бір-бірін толықтырып, үйлесімді өмір сүреді. Екеуі де ойлау процесінің құрамдас бөліктері. Көптеген адамдарда логикалық ойлау мидың сол жақ жарты шарына, ал оң жағы интуиция үшін жауап береді [8]. Алайда, адам миы жарты шарларының арасындағы функциялардың әр түрлі болуына қарамастан, олар бір-бірімен жақсы әрекеттеседі.

Қорытынды. Дискурсивті және интуитивті ойлау мен бір-бірін жоққа шығармайды және алмастырмайды. Таным процессінде олар, әдетте, бір-бірімен тығыз байланысты, бір-бірін қолдайды және толықтырады. Логика мен интуиция өздерінің қажетті рөлдерін атқарып, танымда сөзсіз екеуіде құрал болып табылады. Логика нақтылық беретін дәлелдеме, аргумент құралы болса, интуиция – өнертарқшылық, шығармашылық негізі.

Сонымен, логика мен интуиция бір-біріне қарсы бағытталмауы керек. Олардың әрқайсысы өз орнында және өз уақытында қажет. Адамға кенеттен келетін интуитивті түсіну қатаң логикалық-рационалды пайымдауға қол жетімді емес шындықты аша алады. Алайда, интуиция нақты тұжырымдама жасауды бекіте алмайды, интуитивті болжамдар субъективті және тұрақсыз, олар логикалық негіздеуді қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Асмус В.Ф. Проблема интуиции в философии и математике: Очерк истории. XVII – начало XX вв / В.Ф. Асмус. - Москва: Мысль, 1965. - 312 с.
- 2 Декарт Р. Правила для руководства ума / Р. Декарт. - Москва: Соцэкгиз, 1936. - 88 с.
- 3 Декарт Р. Начала философии. Антология мировой философии / Р. Декарт. - Москва: Мысль, 1970. - 233 с.
- 4 Грановская Р.М., Березная И.Я. Интуиция и искусственный интеллект / Р.М. Грановская, И.Я. Березная. - Москва: ЛГУ, 1991. - 272 с.
- 5 Реми Хесс. 25 ключевых книг по философии. Анализ и комментарии / Реми Хесс. - Челябинск: Урал LTD, 1999. - 288 с.
- 6 Грэм Уоллес. Стадии творческого процесса по Уоллесу [Электрон. ресурс]. - URL: <https://cutt.ly/3heazsw> (Қолданған күні 28.07.2020)
- 7 Бунге М. Интуиция и наука / М. Бунге. - Москва: Прогресс, 1967. - 188 с.
- 8 Зденек М. Развитие правого полушария. (Углубленная программа высвобождения сил вашего воображения) / М. Зденек. - Минск: ООО «Попурри», 2004. - 126 с.

Т.С. Жахина

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан***Соотношение логических и интуитивных знаний в познании**

Аннотация. В статье исследуются философские проблемы классической логики и интуиции, которые являются необходимым инструментом познавательного процесса. Роль и значение логики в истории философии, соотношение логики и интуиции, их роль в познавательной деятельности.

Рассмотрена значимость, роль и этапы творчества в аспекте современных проблем познания, а также взаимосвязь творчества и интуиции.

Доказана недостаточность дискурсивного мышления в научных проблемах познания, а интуитивное мышление рассматривается как эвристическое знание, порождающее новые идеи.

Проведен анализ определений интуиции философами в истории гносеологии. Приведена классификация интеллектуальной интуиции. Интуиция охарактеризована как когнитивная способность, а также определен научный статус интуиции. Логика и интуиция рассмотрены не как антиподы, а как формы мышления тесно связанные и дополняющие друг друга.

Ключевые слова: логика; интуиция; познание; творчество; дискурсивное мышление; интуитивное мышление.

T.S. Zhakhina

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.***Correlation of logical and intuitive knowledge in cognition**

Abstract. The article examines the philosophical problems of classical logic and intuition, which is a necessary tool for the cognitive process. The role and significance of logic in the history of philosophy, the relationship between logic and intuition, their role in cognitive activity.

The significance, role and stages of creativity in the aspect of modern problems of cognition, as well as the relationship between creativity and intuition are considered. The insufficiency of discursive thinking in scientific problems is proved, and intuitive thinking is considered as heuristic knowledge that generates new ideas.

The analysis of definitions of intuition by philosophers in the history of epistemology is carried out. The classification of intellectual intuition is given. Logic and intuition are considered not as antipodes, but as forms of thinking closely related and complementary to each other.

Key words: logic; intuition; cognition; creativity; discursive thinking; intuitive thinking.

References

- 1 Asmus V.F. Problema intuiicii v filosofii i matematike: Oчерk istorii. XVII – nachalo XX [The problem of intuition in philosophy and mathematics: Essay on history. XVII - early XX centuries] (Mysl', Moscow, 1967, 312 p.). [in Russian]
- 2 Dekart R. Pravila dlya rukovodstva uma [Rules for the Direction of the Mind] (Sotsekgiz, Moscow, 1936, 88 p.). [in Russian]
- 3 Dekart R. Nachala filosofii. Antologiya mirovoj filosofii [The Beginnings of Philosophy. Anthology of World Philosophy] (Mysl', Moscow, 1970, 233 p.) [in Russian]
- 4 Granovskaya R.M., Bereznaya I.YA. Intuiciya i iskusstvennyj intellect [Intuition and artificial intelligence] (LGU, Moscow, 1991, 272 p.). [in Russian]
- 5 Remi Hess. 25 klyuchevyh knig po filosofii. Analiz i kommentarii [The 25 Key Books on Philosophy] (Ural LTD, Chelyabinsk, 1999, 288 p.). [in Russian]

- 6 Graham Wallas. Stadii tvorcheskogo processa po Uollesu [The Stages of the Creative Process by Wallas] Available at:<https://cutt.ly/3heazsw> (accessed 28.07.2020). [in Russian]
- 7 Bunge M. Intuiciya i nauka [Intuition and Science] (Progress, Moscow, 1967, 188 p.). [in Russian]
- 8 Zdenek M. Razvitie pravogo polushariya. Uglublennaya programma vysvobozhdeniya sil vashego voobrazheniya [Right hemisphere development. An in-depth program to release the forces of your imagination] (Popurri, Minsk, 2004, 126 p.). [in Russian]

Сведения об авторах:

Жахина Толкын Сериковна – магистр культурологии, старший преподаватель кафедры философии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. А. Янушкевича 6, Нур-Султан, Казахстан.

Zhakhina Tolkun Serikovna – Master of Cultural Studies, Senior Lecturer of the Department of Philosophy at L.N. Gumilyov Eurasian National University, A. Yanushkevich 6 str., Nur-Sultan, Kazakhstan.